



Demokratiyanın
cəfakeş müdafiəçisi:
Nəsim Bəy
Yusifbəyli

Nəşib bəy Yusifbəyli Azərbaycanda ilk demokratik respublikanın qurulmasının memarlarından biri, millətin taleyində dönüş nöqtəsi yaradan tarixi şəxsiyyətdir. Onun qısa, lakin mənalı ömür yolu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) müəkkəb daxili və beynəlxalq şəraitdə fəaliyyəti, prinsiplial mövqeyi və dövlət quruculuğundakı xidmətləri bu gün də tədqiqatçılar və geniş ictimaiyyət üçün böyük maraq doğurur.

Nəsib bəy Yusif oğlu Yusifbəyli 1881-ci ildə qədim Azərbaycan şəhəri olan Gəncədə ziyalı ailəsində dünyaya göz açmışdır. Atası Yusif bəy dövrünün tanınmış hüquqşünaslarından biri, anası Bəyim xanım isə Gəncənin nüfuzlu nəsilərindən sayılan Cəfər bəy Bağırbəyovun qızı idi. Nəsib bəyin şəxsiyyət kimi formalaşmasında ailə tərbiyəsinin, Gəncənin o dövrlük zəngin mədəni-ictimai mühitinin və klassik gimnaziyada aldığı təhsilin müstəsna rolu olmuşdur. Gimnaziyada elmin əsaslarına yiyələnmiş, həm də Qərb ədəbiyyatı, fəlsəfəsi və ictimai-siyasi cərəyanları ilə tanış olmaq imkanı qazanmışdır. Bu biliklər onun dünyagörüşünün genişlənməsinə, tənqidi təfəkkürünün inkişafına ciddi təsir qoşarmışdır.

Ali təhsil almaq istəyi Nəsim bəyi Rusiya imperiyasının o zamankı mühüm elm və təhsil mərkəzlərindən biri olan Odessa şəhərinə, Novorossiysk Universitetinin hüquq fakültəsinə aparıb çıxarmışdır. Universitet illəri onun üçün siyasi şüurunun oyanması, milli özünüdərk prosesinin daha da dərinləşməsi və gələcək fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşməsi baxımından həlledici mərhələ olmuşdur. Odessada o, imperiyanın müxtəlif qüvvələrindən gəlmiş, fərqli millətlərin nümayəndələri olan tələbələrini azadlıq və istiqlal arzularının şahidi olmuş, Rusiya imperiyasının mürtəce milli siyasətinin mahiyyətini, ucqarlarda yaşayan xalqlara, xüsusilə də türk-müsəlman əhaliyə qarşı yürüdülmən ayrı-seçkilik siyasətini daha aydın dərk etmişdir. Bu dövrdə baş verən 1905-ci il inqilabının doğurduğu ictimai-siyasi canlanma Nəsim bəyin tələbə hərəkatına qoşulmasına, ilk siyasi təşkilatlanma təcrübələrini əldə etməsinə təkan vermişdir. Lakin onun bu fəallığı çar hökumətinin diqqətindən yayınmamış, siyasi fəaliyyətinə görə təqiblərə məruz qalaraq universiteti yarımçıq tərk etmək məcburiyyətində qalmışdır.

Bu məcburi ayrılıq onu Kırımın Bağçasaray şəhərinə getirmişdir. Burada türk dünyasının böyük mütəfəkkiri, maarifçisi və türkçülük ideologiyasının sütunlarından biri İsmayıl bəy Qasıpralı ilə tanış olmuş və onun rəhbərliyi ilə nəşr olunan, "Dildə, fikirdə, əməldə birlik!" şüarı ilə türk xalqlarının mədəni-mənəvi intibahına xidmət edən məşhur "Tərcüman" qəzetinin redaksiyasında çalışmağa başlamışdır. Bu dövr Nəsim bəyin publisistik fəaliyyətinin çiçəklənməsi, milli məsələlərə dair düşüncələrinin sistemləşməsi və türkçülük ideyalarına bağlılığının daha da möhkəmlənməsi ilə səciyyələnir. "Tərcüman"ın səhifələrində dərc olunan məqalələrində Rusiya müsəlmanlarının problemlərini qaldırır, onların maariflənməsi, mədəni inkişafı və hüquqlarının qorunması yollarını göstərməyə çalışırdı. Qasıpralı kimi şəxsiyyətlə ünsiyyət və əməkdaşlıq Nəsim bəyin dünyagörüşünə böyük təsir göstərmişdir.

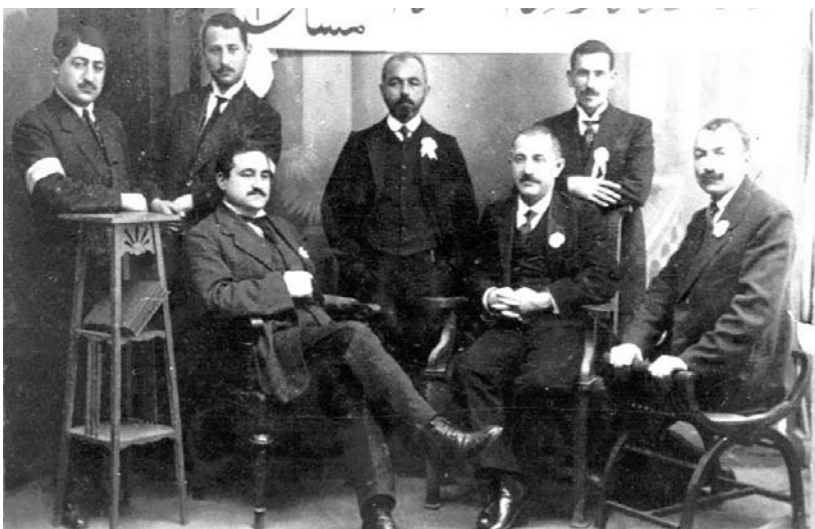
Müəyyən müddət sonra Osmanlı Türkiyəsinə səfər edən Nəsim bəy burada da ictimai-siyasi prosesləri diqqətlə izləmiş, "Gənc türklər" hərəkatının təcrübəsini öyrənməyə səy göstərmişdir. Lakin onun qəlbi hər zaman doğma Vətənə, Azərbaycanla döyünmüşdür. 1908-ci ildə Gəncəyə qayıdan Nəsim bəy tamamilə ictimai-siyasi fəaliyyətlə məşğul olur, müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətlərinin işində yaxından iştirak edir, yerli əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə yardım göstərməyə çalışırdı.

1917-ci il fevral inqilabı Rusiya imperiyası-nın çoxəsrlilik mövcudluğuna son qoydu və müstəqil dövlətlərin yaranması üçün tarixi im-kan açdı. Azərbaycanın vətənpərvər ziyalıları, o cümlədən Nəsim bəy Yusifbəyli bu fürsət-əldən verməmək, xalqın müqəddəratını tə-yinetmə hüququnu gerçəkləşdirmək üçün qə-tiyyətli addımlar atdılar. Bu dövrdə Nəsim bəy Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Həsən bəy Ağayev kimi silahdaşları ilə çiyin-çiyinə istiqlal uğrunda mübarizənin ön sıralarında yer aldı. 1917-ci ilin mart ayında Nəsim bəy Gəncədə ilk siyasi partiyalardan biri olan "Türk Ədəmi-Mərkəziyyət Fırqəsi"ni (Türk Fe-deralistlər Partiyası) təsis etdi. Partiyanın əsas məqsədi Rusiya federasiyası şəklində görmək və bu federasiya çərçivəsində Azər-baycana milli-ərazi muxtariyyəti statusunun verilməsinə nail olmaq idi. Nəsim bəyin rəh-bərlik etdiyi partiya qısa zamanda geniş xalq kütləsi arasında nüfuz qazandı. Onun aydın proqramı, dərin siyasi biliyi və prinsipial möv-qeyi insanları təşkilatın ətrafında sıx birləşdi-rirdi. Partiya Azərbaycan türklərinin milli mə-

dəniyyətinin, dilinin, adət-ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsini, iqtisadiyyatının yüksəldilməsini başlıca vəzifələrindən hesab edirdi.

Milli qüvvələrin vahid cəbhədə birləşməsinin zəruriliyini dərk edən Nəsim bəy və həmfikirli 1917-ci ilin iyununda "Türk Ədəmi-Mərkəziyyət Fırqəsi"nin Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin lideri olduğu "Müsavət" partiyası ilə birləşdirdilər. Nəticədə Azərbaycan milli azadlıq hərəkatı yeni mərhələyə qədəm qoydu. Nəsim bəy "Müsavət" partiyasının ideyalarının geniş xalq kütlələri arasında yayılmasında fəal iştirak etmişdir. O, həmçinin Ümum-Rusiya Müəssisələr Məclisinə keçirilən seçkilərdə Cənubi Qafqazdan və Dağıstandan nümayəndə seçilmişdir.

1918-ci il may ayının 28-də Milli Şura Tiflis şəhərində tarixi İstiqlal Bəyannaməsini qəbul edərək Şərqdə və türk-müsəlman dünyasın-



da ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıldığını bəyan etdi. Bu, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik istiqlal arzusunun gerçəkləşməsi, onun tarixində yeni səhifənin açılması demək idi. Nəsim bəy Yusifbəyli tarixi hadisənin fəal iştirakçılardan biri olmuş, İstiqlal Bəyannaməsinin mətninin hazırlanmasında yaxından iştirak etmiş və onu imzalayan şəxsiyyətlər sırasında yer almışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətində Nəsim bəy Yusifbəyli bir sıra mühüm və məsul vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirmiş, gənc respublikanın qurulması və möhkəmlənməsi işinə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Fətəli xan Xoyskinin təşkil etdiyi ilk hökumət kabinətində o, xalq maarifi naziri vəzifəsini tutmuşdur. Bu vəzifədə Nəsim bəy qısa müddət ərzində milli təhsil sisteminin yaradılması, məktəblərdə dərslərin Azərbaycan türkcəsində keçirilməsi, yeni dərsləklərin və proqramların hazırlanması, müəllim kadrlarının yetişdirilməsi kimi son dərəcə vacib və təxiresalınmaz məsələlərin həlli ilə məşğul olmuşdur. Onun təşəbbüsü və birbaşa rəhbərliyi ilə 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi AXC-nin mədəni həyatında və gələcək elmi potensialın formalaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. O, maarifçiliyi millətin tərəqqisinin əsası hesab edir, savadlı, bilikli və vətənpərvər nəslin yetişdirilməsini dövlətin ən ümdə vəzifələrindən biri sayırdı.

Nəsib bəyin daxili işlər naziri kimi də fəaliyyəti son dərəcə müəkkəb dövrə təsadüf edirdi. Bir tərəfdən, yeni yaranmış respublikanın daxilində əsasışi pozmağa çalışan müxtəlif qüvvələr fəallaşmış, cinayətkarlıq halları artmış, digər tərəfdən isə, xarici təhdidlər, xüsusilə də bolşevik təhlükəsi güclənmişdi. Belə bir şəraitdə Nəsib bəy daxili işlər naziri kimi ölkədə qayda-qanunun bərqərar olması, dövlət strukturlarının, xüsusilə də polis orqanlarının formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsi, separatçı meyllərin qarşısının alınması istiqamətində qətiyyətli addımlar atmışdır. Onun prinsipiallığı və təşkilatçılıq bacarığı sayəsində qısa müddət ərzində respublikada daxili sabitliyin təmin olunması yönündə ciddi irəliləyişlər əldə edilmişdir.

1919-cu il aprel ayının 14-də Fətəli xan Xoyski hökumətinin istefasından sonra, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin qərarı ilə yeni hökumətin təşkili məhz Nəsimi bəy Yusifbəyliyə həvalə edilmişdi. Beləliklə, o, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının sədri (Baş nazir) kimi məsul vəzifəyə təyin olunmuşdu. Bu, Nəsimi bəyin siyasi karyerasında ən yüksək zirvə, eyni zamanda ən çətin sınaq dövrü idi. Onun başçılıq etdiyi hökumət AXC-nin mövcud olduğu 23 ay ərzində onun uzunömürlü hökumətlərdən biri olmuş və son dərəcə gərgin şəraitdə fəaliyyət göstərmişdir. Daxildə bölgəviq təbliğatının və təxribatlarının güclənməsi, müxtəlif bölgələrdə separatçı çıxışlar, ağır iqtisadi vəziyyət, aclıq və xəstəliklərin yayılması, eyni zamanda, xarici təzyiqlərin, xüsusilə də Dənikin ordusunun və Sovet Rusiyasının təcavüz təhlükəsinin artması hökumətin işini olduqca çətinləşdirmişdi.

Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, Nəsimi bəy Yusifbəylinin rəhbərlik etdiyi hökumət Azərbaycanın müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması, dövlət quruculuğu işinin davam etdirilməsi, milli ordunun gücləndirilməsi, beynəlxalq aləmdə AXC-nin tanınması və demokratik islahatların dərinləş-

məsi istiqamətində mühüm addımlar atmışdır. Hökumətin xarici siyasətində əsas prioritetlərdən biri Azərbaycanın müstəqilliyinin böyük dövlətlər tərəfindən tanınmasına nail olmaq idi. Bu məqsədlə Paris Sülh Konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin fəaliyyəti dəstəklənir, qonşu dövlətlərlə, xüsusilə də Gürcüstanla sıx əməkdaşlıq əlaqələri qurulurdu. Məhz Nəsim bəyin baş nazirliyi dövründə 1920-ci ilin yanvarında Antanta Ali Şurası tərəfindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin de-fakto tanınması Azərbaycan diplomatiyasının böyük uğuru olmaqla yanaşı, Nəsim bəy hökumətinin məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi idi. Daxili siyasətdə isə milli ordunun formalaşdırılması və gücləndirilməsi, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin artırılması, aqrar məsələnin həlli, maliyyə sisteminin sabitləşdirilməsi, təhsil və mədəniyyətin inkişafı kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirilirdi.

Nəsim bəy parlamentararizmin.
söz və mətbuat azadlığının,
çoxpartiyalı sistemin inkişafına
çalışır, demokratik dəyərlərə
sadiqliyini hər zaman nümayiş
etdirirdi.



Nəsim bəy Yusifbəyli istedadlı dövlət xadimi və bacarıqlı təşkilatçı, milli ideologiyanın görkəmli nümayəndələrindən biri idi. Onun siyasi baxışlarının və fəaliyyətinin əsasında türkçülük, bərabərlik, müasirləşmə və demokratiya kimi fundamental prinsiplər dayanırdı. O, Azərbaycan xalqının milli kimliyinin, dilinin, mədəniyyətinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsini, bütün türk xalqları ilə hərtərəfli əlaqələrin qurulmasını, onların birliyini və həmrəyliyi vacib hesab edirdi. Lakin onun türkçülüüyü heç bir zaman şovinist və ya digər xalqlara qarşı yönəlmiş xarakter daşıymırdı. Əksinə, Nəsim bəy Azərbaycanca yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların bərabər hüquqlara malik olmasının, onların mədəni muxtariyyətinin təmin edilməsinin qatı tərəfdarı idi. Onun mütərəqqi düşüncələri, geniş dünyagörüşü və siyasi uzaqgörənliyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideoloji əsaslarının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü çox qısa oldu. 1920-ci il aprelın 27-28-də XI qızıl ordunun hərbi təcavüzü və daxiləki bolşevik qüvvələrinin xəyanəti nəticəsində AXC hökuməti devrildi və Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoyuldu. Cümhuriyyətin süqutundan sonra Nəsim bəy Yusifbəyli və digər istiqlal mücahidləri üçün son dərəcə ağır və təhlükəli günlər başladı. O, bolşevik rejiminin təqiblərindən yayınmaq üçün bir müddət gizlənməyə məcbur oldu. Lakin 1920-ci il may ayının 31-də Kürdəmir qəzasının Qarxun kəndi yaxınlığında müəmmal və faciəvi şəkildə qətlə yetirildi. Onun bu vaxtsız və əmansız ölümü Azərbaycan xalqı üçün çox böyük itki oldu.

Nəsim bəy Yusifbəylinin mənalı, gərgin mübarizələrlə dolu və şərəfli həyat yolu, Vətənə və millətə sonsuz məhəbbəti, Azərbaycanın müstəqilliyi və tərəqqisi uğrunda göstərdiyi fədakarlıq və misilsiz xidmətləri dövlətçiliyimiz tarixində silinməz izlər qoymuşdur. O, Azərbaycan xalqının yaddaşında təkəcə görkəmli bir dövlət xadimi, Cümhuriyyətin Baş naziri kimi deyil, həm də milli ideallar uğrunda canını fəda etmiş bir qəhrəman, prinsipal və dönməz mübariz kimi qalmışdır. Onun dövlət quruculuğu sahəsindəki zəngin təcrübəsi, demokratik dəyərlərə sarsılmaz inamı, müterəqqi və humanist düşüncələri bu gün də aktuallığını və əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır.

Azərbaycan xalqı Nəsim bəy Yusifbəylinin xatirəsini hər zaman dərin ehtiramla yad edir. Ölkəmiz öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Nəsim bəy onun adı əbədləşdirilmiş, həyat və fəaliyyəti ilə bağlı çoxsaylı elmi tədqiqatlar aparılmış, monoqrafiyalar, məqalələr yazılmış, sənədli və bədii filmlər çəkilmişdir. Paytaxt Bakının mərkəzi küçələrindən birinə onun adı verilmiş, onun şərəfinə abidə ucaldılmışdır. Bu, xalqımızın qəhrəmanlarına, tarixinə və milli dəyərlərinə olan hörmət və ehtiramının təzahürüdür.

Nəsib bəy Yusifbəylinin zəngin irsi, milli birlik, güclü və demokratik dövlət, maariflənmiş və azad cəmiyyət haqqındakı fikirləri qiymətli xəzinədir. Nəsib bəyin təmsalında biz prinsipliliyi, fədakarlığı, yüksək intellekti, dərin biliyi, natiqlik məhəmətini və qeyri-adi təşkilatçılıq qabiliyyətini özündə birləşdirən kamil bir dövlət xadimini, əsl vətəndaşı və böyük şəxsiyyəti görürük.

Bu gün müstəqil Azərbaycanın suverenliyini daha da möhkəmləndirərək regionun lider dövlətinə çevrildiyi, dünya birliyində layiqli yerini tutduğu bir dövrdə Nəsim bəy Yusifbəyli kimi tarixi şəxsiyyətlərin həyat və mübarizə yoluna, onların zəngin irsinə müraciət etmək, onların təcrübəsindən və ideyalarından bəhrələnmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun dövlətçilik təfəkkürü, siyasi uzaqgörənliyi, Vətənə və millətə sonsuz xidmət amalı hər bir azərbaycanlı üçün, xüsusilə də gənc nəsil üçün nümunədir.

**Yusif ŞƏRİFZADƏ,
"Respublika".**